

**GLOBALLASHUV SHAROITIDA YOSHLARNING MA'NAVIY
XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA MEDIA SAVODXONLIKNING O'RNI**

Muallif: Yuldashev Serobjon Urmonaliyevich

Farg'ona Davlat Universiteti. Falsafa fanlari (DSc), dotsent

Muallif: Ismoilova Shahzoda Zafarjon qizi

*Farg'ona Davlat Universiteti Tarix fakulteti Milliy g'oya ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 24-78 guruh talabasi*

Annotatsiya. Maqolada globallashuv va raqamli axborot muhitining yoshlar dunyoqarashiga ta'siri, yolg'on xabarlar va manipulyativ kontentni aniqlashda media savodxonlikning ahamiyati o'rganiladi. O'zbekiston qonunchiligi va rasmiy siyosiy hujjatlarga tayangan holda ta'lim muassasalarida tanqidiy fikrlash, axborot manbalarini tekshirish va mas'uliyatli raqamli xulqni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, ma'naviy xavfsizlik, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, raqamli muhit, yoshlar, axborot madaniyati.

KIRISH

Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar axborot olish, bilim almashish va jamoatchilik bilan muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytirdi. Yoshlar yangiliklar, ta'limiy materiallar va turli madaniy mahsulotlarga tezkor kirish imkoniga ega. Biroq axborotning ko'pligi uning ishonchliligini avtomatik tarzda ta'minlamaydi. Noto'g'ri ma'lumotlar, kontekstdan uzib olingan tasvirlar, hissiyotga ta'sir qiluvchi sarlavhalar va ataylab tarqatiladigan yolg'on xabarlar insonning voqelikni idrok etishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Yoshlarning ma'naviy xavfsizligini ta'minlash masalasi shu nuqtayi nazardan dolzarbdir. Ushbu maqolada ma'naviy xavfsizlik shaxsning mustaqil fikrlashi, o'z qadriyatlarini ongli anglab yetishi, turli axborot ta'sirlarini tanqidiy baholashi va o'zgalarning huquqlariga hurmat bilan munosabatda bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlar sifatida talqin qilinadi. Bu tushuncha axborotni cheklash yoki barcha tashqi ta'sirlarni xavf sifatida ko'rish bilan teng emas. Aksincha, ochiq axborot muhitida mas'uliyatli tanlov qila olish qobiliyatini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida axborot izlash, olish va tarqatish erkinligi hamda qonun bilan belgilangan tegishli cheklovlar doirasidagi huquqiy kafolatlar mavjud. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun yoshlarning ma'naviy va intellektual kamol topishiga ko'maklashish, ularni zararli ta'sirlardan himoya qilishga qaratilgan yo'nalishlarni belgilaydi [1; 2]. Shu bois media savodxonlikni rivojlantirish huquq, ta'lim va ma'naviyat kesishgan muhim vazifadir.

MEDIA SAVODXONLIK TUSHUNCHASI VA ASOSIY KO'NIKMALAR

Media savodxonlik — axborot va media materiallarini topish, tushunish, tahlil qilish, baholash hamda mas'uliyat bilan yaratish va ulashish qobiliyatidir. U texnik qurilmadan foydalanish ko'nikmasidan kengroq tushunchani anglatadi. Foydalanuvchi internetda tez qidiruv qila olishi mumkin, biroq topilgan ma'lumotning muallifi, maqsadi, dalillari va e'lon qilingan sanasini tekshirmasa, axborot savodxonligi to'liq shakllangan hisoblanmaydi.

Birinchi ko'nikma — manbani tekshirish. Xabarni kim e'lon qilgani, tashkilotning rasmiy sayti bormi, muallifning malakasi qanday va ma'lumot boshqa ishonchli manbalarda tasdiqlanganmi, degan savollar berilishi kerak. Ikkinchi ko'nikma — dalil va fikrni farqlash. “Menimcha” yoki “hamma biladi” kabi iboralar o'z-o'zidan dalil bo'la olmaydi. Raqamlar, iqtiboslar va statistik ma'lumotlar asl manbasi bilan solishtirilishi zarur.

Uchinchi ko'nikma — kontekstni aniqlash. Eski video yangi voqea sifatida taqdim etilishi yoki tasvir boshqa mamlakatdagi hodisaga tegishli bo'lishi mumkin. Shuning uchun e'lon qilingan sana, joy, dastlabki manba va tasvirning to'liq kontekstini tekshirish muhim. To'rtinchi ko'nikma — hissiy manipulyatsiyani tanish. Qo'rquv, g'azab yoki keskin nafrat uyg'otishga qaratilgan sarlavhalar foydalanuvchini shoshilinch ulashishga undashi mumkin. Bunday vaziyatda to'xtab, qo'shimcha tekshiruv o'tkazish maqsadga muvofiq.

Beshinchi ko'nikma — raqamli etika. Axborotni tarqatishdan oldin uning haqiqatga mosligi, shaxsiy hayotga daxldorligi va boshqa insonlarga yetkazishi mumkin bo'lgan zarari hisobga olinishi lozim. Birovning suratini yoki shaxsiy ma'lumotini ruxsatsiz tarqatish, haqoratli izoh yozish yoki tasdiqlanmagan ayblovni ommaga yoyish real oqibatlariga olib kelishi mumkin.

YOLG'ON AXBOROT VA MANIPULYATIV KONTENTNING TA'SIRI

Yolg'on axborot turli shakllarda uchraydi: butunlay uydirilgan xabar, ayrim faktlarni yashirish, sarlavhani mazmunga mos kelmaydigan tarzda tuzish, eski materialni yangi voqea sifatida ko'rsatish yoki satirik materialni haqiqiy yangilik deb tarqatish. Har bir noto'g'ri xabar ataylab yaratilmaydi; ba'zan foydalanuvchilar ma'lumotni tekshirmasdan ulashadi. Shu sababli muammoni faqat tarqatuvchini ayblash orqali emas, balki axborot iste'molchisining ko'nikmalarini rivojlantirish orqali ham hal etish kerak.

Ijtimoiy tarmoqlardagi tavsiya algoritmlari foydalanuvchining avvalgi qiziqishlariga mos materiallarni ko'rsatishi mumkin. Natijada inson o'z qarashlarini tasdiqlaydigan xabarlarni ko'proq ko'rib, boshqa dalillarga kamroq duch kelishi ehtimoli bor. Bu holat turli guruhlar o'rtasida tushunmovchilikni kuchaytirishi va murakkab masalalarni soddalashtirib ko'rsatishi mumkin. Media savodxonlik yoshlarni o'z qarashlariga zid dalillarni ham xolis o'rganishga va xulosani yangi ma'lumot asosida qayta ko'rib chiqishga undaydi.

Ma'naviy xavfsizlik nuqtayi nazaridan eng muhim jihat — tanqidiy fikrlashni senzura yoki shubha bilan hamma narsani rad etish bilan adashtirmaslikdir. Tanqidiy fikrlash dalilni tekshirish, muqobil izohlarni solishtirish va xulosani dalil kuchiga mos ravishda chiqarishni anglatadi. Ishonchli manbani ham savol bilan o'rganish mumkin, lekin dalilsiz ravishda har qanday rasmiy ma'lumotni rad etish tanqidiy yondashuv emas.

Yoshlar bilan ishlashda axborot ta'sirlarini muhokama qilish ochiq va dalillarga asoslangan bo'lishi kerak. Ularning savollariga tayyor hukm bilan javob berish o'rniga, manbalarni birgalikda tekshirish, ma'lumotning kelib chiqishini aniqlash va turli nuqtayi nazarlarni taqqoslash samaraliroqdir. Bunday yondashuv ma'naviy barqarorlikni mustahkamlaydi va yoshlarning axborot makonida mustaqil qaror qabul qilishiga yordam beradi.

MEDIA SAVODXONLIKNING HUQUQIY ASOSLARI

Media savodxonlik faqat pedagogik vazifa emas, u axborot erkinligi, shaxsiy hayot daxlsizligi va boshqa shaxslarning huquqlariga hurmat kabi huquqiy masalalar bilan ham bog'liq. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi axborot sohasidagi huquqlarni belgilash bilan birga, huquq va erkinliklardan foydalanishning konstitutsiyaviy doirasini ham nazarda tutadi [1]. Shu sababli talabalarga axborot olish erkinligi bilan axborotni mas'uliyatli tarqatish o'rtasidagi munosabatni tushuntirish muhim.

O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni axborotlashtirish sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi [3]. Shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish, mualliflik huquqi va internetdagi noqonuniy xatti-harakatlarga oid boshqa qonunchilik normalari ham raqamli xulqning huquqiy jihatlarini belgilaydi. Ushbu hujjatlarni o'rganishda ularning amaldagi tahriri va aniq holatga taalluqli moddalarini LexUZ orqali tekshirish zarur.

Huquqiy ta'limda talabalar quyidagi savollarni muhokama qilishi mumkin: xabarni tarqatishdan oldin uning to'g'riligini qanday tekshirish mumkin; boshqa shaxsning suratini ulashish uchun qachon rozilik talab qilinadi; tanqid va haqorat o'rtasida qanday farq bor; shaxsiy ma'lumotlar qanday himoya qilinadi; shubhali kontentga duch kelganda qaysi platforma yoki vakolatli organga murojaat qilish mumkin. Javoblar umumiy taxminlarga emas, amaldagi normativ hujjatlar va platformalarning rasmiy qoidalariga asoslanishi kerak.

Huquqiy yondashuv yoshlarning fikr bildirish erkinligini asossiz cheklash uchun emas, balki huquqlar va qonuniy majburiyatlarni ongli tushunish uchun xizmat qilishi lozim. Ta'lim jarayonida erkin munozara, turli fikrlarni solishtirish va dalil bilan bahslashish rag'batlantirilishi, shu bilan birga shaxsiy ma'lumotlar va inson qadr-qimmatini himoya qilinishi kerak.

TA'LIM MUASSASALARIDA MEDIA SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH

Media savodxonlikni samarali o'rgatish uchun uni alohida bir tadbir doirasida emas, turli fanlar va amaliy mashg'ulotlar tarkibida rivojlantirish maqsadga muvofiq. Tarix darsida tarixiy hujjat va zamonaviy talqinni solishtirish, huquq darsida rasmiy normativ manbani topish, til va adabiyot mashg'ulotida sarlavha hamda matnning ta'sirchan vositalarini tahlil qilish, informatika darsida esa raqamli xavfsizlik masalalarini ko'rib chiqish mumkin.

Amaliy mashg'ulot sifatida "xabarni tekshirish laboratoriyasi" tashkil etish mumkin. Talabalarga turli manbalarda e'lon qilingan bitta voqea haqidagi materiallar beriladi. Ular e'lon qilingan sana, muallif, asl manba, tasdiqlovchi dalil va boshqa ishonchli manbalardagi ma'lumotlarni aniqlaydi. So'ng xabarni "tasdiqlangan", "qisman tasdiqlangan", "tekshirish uchun dalil yetarli emas" kabi ehtiyotkor toifalarga ajratib, qarorini asoslaydi. Bunda tekshirilmagan ma'lumotni yolg'on deb e'lon qilishga shoshilmaslik ham o'rgatiladi.

Ikkinchi mashg'ulot — tasvir va videolar kontekstini tekshirish. Talabalar tasvirning asl manbasini, sanasini va voqea joyini aniqlash uchun ochiq manbalardan foydalanishni o'rganadi. Uchinchi mashg'ulot — axborot tarqatishdan oldingi etik tekshiruv: xabar boshqa insonning sha'ni, shaxsiy hayoti yoki xavfsizligiga ta'sir qiladimi, degan savolga javob topish. To'rtinchi mashg'ulot — raqamli muhitdagi munozara madaniyati: dalil keltirish, qarshi fikrni tinglash va shaxsga emas, fikrga munosabat bildirish.

Baholash uchun talabaning manbani to'g'ri ko'rsatishi, da'voni dalildan ajratishi, noaniqlikni tan olishi va xulosasini tushuntirishi mezon qilib olinishi mumkin. Bu usul yodlangan ta'rifdan ko'ra amaliy ko'nikmani yaxshiroq namoyon qiladi.

AMALIY TAKLIFLAR

Birinchidan, oliy ta'lim muassasalarida media savodxonlikka oid qisqa modullarni joriy etish va ularni huquqiy ta'lim hamda ma'naviy-ma'rifiy ishlar bilan uyg'unlashtirish tavsiya etiladi. Ikkinchidan, talabalarni rasmiy manbalardan, jumladan LexUZ va davlat organlarining rasmiy saytlaridan foydalanishga o'rgatish kerak. Uchinchidan, axborot tekshirish bo'yicha amaliy topshiriqlar muntazam berilishi, bunda xulosa dalillarga mos bo'lishi talab qilinishi lozim.

To'rtinchidan, ta'lim muassasalari raqamli etika qoidalarini tushunarli shaklda ishlab chiqishi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va kiberxavfsizlik bo'yicha tushuntirishlar berishi mumkin. Beshinchidan, yoshlar o'zlari tayyorlagan axborot materiallarida manbalarni ko'rsatish, ruxsat talab qilinadigan tasvirlardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish va xato ma'lumot aniqlanganda uni tuzatish odatini shakllantirishi lozim. Oltinchidan, media savodxonlik natijalarini faqat test bilan emas, balki real xabarni tekshirish topshiriqlari va loyiha ishlari orqali ham baholash maqsadga muvofiq.

XULOSA

Globalashuv sharoitida yoshlarning ma'naviy xavfsizligi axborot oqimidan uzilish orqali emas, balki mustaqil fikrlash, ishonchli manbalarni aniqlash, manipulyativ

kontentni tanish va mas'uliyatli raqamli xulqni rivojlantirish orqali mustahkamlanadi. Media savodxonlik yoshlarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ongli anglashiga, turli qarashlarni dalillar asosida baholashiga hamda o'z fikrini mas'uliyat bilan ifodalashiga ko'maklashadi.

Konstitutsiyaviy huquqlar va axborot sohasidagi qonunchilik media savodxonlikni rivojlantirish uchun huquqiy asos yaratadi. Ta'lim muassasalarida manbalarni tekshirish, fakt va fikrni farqlash, raqamli etikani o'rganish hamda huquqiy vaziyatlarni tahlil qilishga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni kengaytirish tavsiya etiladi. Bunday tizimli yondashuv yoshlarning raqamli makonda xavfsiz, ongli va mas'uliyatli ishtirokini qo'llab-quvvatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023-yil 30-aprel kuni referendumda qabul qilingan. <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentabrdagi O'RQ-406-son "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/uz/acts/-3026246>
3. O'zbekiston Respublikasining 2003-yil 11-dekabrdagi 560-II-son "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni. Amaldagi tahririni LexUZ orqali tekshirish tavsiya etiladi. <https://lex.uz/>
4. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O'RQ-547-son "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-4396419>
5. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-5013007>
6. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi — LexUZ. <https://lex.uz/>